

Over vroegere Schooltoestanden in Friesland.

STAVOREN.

I.

Het bestuur der oude stad Stavoren, die in 't begin der vorige eeuw reeds lang al haar vroegeren luister verloren had, ja, in 't openbaar steeds „eene vervallene, verarmde stad” werd genoemd en wier „na-deelige toestand der stedelijke financiën”

lang geen geheim was, gaf toch meermalen blijk van zijn vooruitstrevendheid, o.a. door ernstige pogingen tot verbetering van het onderwijs der jeugd, met het gelukkige gevolg, dat het onderwijs binnen de stad Stavoren tot voorbeeld gesteld kon worden voor geheel de omgeving.

In 't begin der vorige eeuw bezat de stad Stavoren twee scholen, waarvan de eene in 1801 vacant werd „door het overlijden van H. Doedes”. In een advertentie tot oproep van sollicitanten werd bekend gemaakt: „het tractement, dat uit de Stads Kas betaald wordt, belooft 200 gulden, en het Schoolgeld ongeveer 300 gulden. Verder geniet de Schoolonderwijzer eene vrije woning. De Sollicitanten zijn opgeroepen tegen den 15 Oct. 1801. Er is bepaald, dat hij, die benoemd zou kunnen worden, reeds eene School moet hebben bediend, en in staat zijn onderwijs in de Navigatie te geven”.

Dat de oude zeestad bevoegdheid voor „zeevaartkunde” verplichtend stelde, kan ons niet verwonderen.

Reeds in een schoolbericht van November 1801 werd bekend gemaakt, dat „uit een getal van vier sollicitanten door het Gemeentebestuur tot Schoolonderwijzer in de eerste of grootste School benoemd is Rintje Namles van der Baan, nog als zoodanig fungerende te Idskenhuisen.” Maar vóór deze zijn functie kon aanvaarden, moest hij „om voldoende redenen, geëxamineerd worden op de vergadering van het Departementaal Schoolbestuur in de maand Maart aanstaande (1802)”.

Dit was voor master Van der Baan niet het minste bezwaar en na door de gezamenlijke schoolopzieneren in het Departement de Eems aan den tand te zijn gevoeld in Groningen, ontving hij een „volledig getuigschrift van bekwaamheid”.

Toen was hij echter reeds als schoolmeester te Stavoren opgetreden, doch slechts „provisioneel”. Na zijn examen werd hij „finaal aangesteld”. En hiermee had Stavoren een goede keus gedaan, wat wel blijkt uit „een bericht van het meest opmerkenswaardige aangaande eenige Scholen van den Schoolopziener B. van Weemen, over het Jaar 1803.”

„In de eerste School vindt men redenen tot vengenoegdheid; het noodige wordt zeer wel onderwezen, en de verbeteringen worden niet verzuimd. Ik twijfel niet, of men zal meer en meer redenen hebben om over den Onderwijzer v.d. Baan wel te vrede te zijn.”

Ook van de tweede school, waarin de onderwijzer G. van den Akker, vooral les gaf aan eerstbeginnenden, geeft de schoolopziener een zeer goede getuigenis.

„In de School van den Onderwijzer Akker valt de verbetering in orde, onderwijs en vordering zeer in 't oog. Hij voldeed mij aanmerkelijk bij het onderwijzen in het elementaire, waartoe hij zich ook van een bord bedient; terwijl hij er ook op bedacht is, om aan de Kinderen goede denkbeelden van taal en zaken te geven. Mijne hoop op meer goeds is aanmerkelijk aangekweekt, en gaat mijne vorige verwachting zeer te boven.”

En toen in 1804 de predikant van Warns, de Weleerwaarde Heer H. W. C. A. Visser, tot schoolopziener werd aangesteld, ging 't onderwijs onder de bijna dagelijkschen invloed van dezen bekwamen en ijverigen man nog harder vooruit. Schoolopziener B. van Weemen toch bezocht van uit Leeuwarden slechts tweemaal 's jaars, zooals in zijn instructie stond, de scholen van zijn uitgebreid district, maar Ds. H. W. C. A. Visser bezocht de scholen in den omtrek van zijn woonplaats veel vaker. Met eindeloos geduld confereerde hij met gemeentebesturen en kerkvoogdijen, richtte Onderwijzers-geselschappen op tot ontwikkeling en opleiding van onderwijzers, schreef lange circulaire's aan „zijn onderwijzers der jeugd” en heeft onnoemelijk veel gedaan voor verbetering van het onderwijs en verheffing van den stand der onderwijzers in den Zuidwesthoek van Friesland. Ook in Stavoren had hij suc-

ces, wat blijkt uit een stukje schoolmeesters van Augustus 1804: „Het verdienstelijk Gemeentebestuur dezer Stad heeft, met overleg van den Schoolopziener H. W. C. A. Visser, op den 17 July j.l. op de beide Sads-Scholen, de nieuwe Schoolboeken, door dezelfde bij wijze van prijzen op Stads kosten, aan de Leerlingen uit te deelen, ingevoerd; eene daad, welke, uit hoofde van den na-deeligen toestand der Stedelijke financiën, te meerderen lof verdient.”

Hier werd dus een gemeentebestuur openlijk hulde gebracht, omdat — het schoolboekjes had aangeschaft. Men leefde toen dan ook nog niet in de eeuw van het kind.

Vele vroede vadersen uit het begin der vorige eeuw noemden zulk een uitgaaf grove verkwisting, die niet anders kon leiden dan tot algeheelen ondergang. Maar de Schoolopzieneren verheugden zich in zulk een medewerking en Ds. H. W. C. A. Visser vond het dan ook gepast, hetzelfde jaar in de Bijdragen betrekkelijk het Schoolwezen nog eens de stad als voorbeeld te stellen tegenover andere, waarbij hij tevens opmerkte, dat de vroede vadersen van Stavoren overigens geenszins verkwistend waren.

„Dec. 1804. Vond ik echter, onder den ongevinsden ijver van velen, redenen om mij te bedroeven over zonnige onderwijzers — dit alles werd mij rijkelijk vergoed door de goede gezindheden van enkele Gemeentebesturen. Onder dezen moet ik in de eerste plaats het Gemeente-Bestuur van Stavoren vermelden. Het bestuur over eene vervallene verarmde stad hebbende, hebben zij zich echter met ijver de zaak van het Schoolwezen aangetrokken, en (schoon op eene verstandige wijze het voordeel de stad behartigende) getoond, om des belangs wille gaarne uitgave te doen tot verzekering van het schoolwezen. Op hunne kosten werden de nieuwe Schoolboeken ontboden en ter gelijker tijd in de beide Scholen dier stad, bij wege van prijzen, ingevoerd.

Het gevolg beantwoordde aan de verwachting. De ijver der kinderen werd aangevuurd; het getal der Leerlingen nam toe. Het Classicaal onderwijs nam van toen af zijn begin, en hierin gaan de beide Onderwijzers met ijver voort.”

In 1805 vertrok vertrok Rintsje Namles v.d. Baan naar Hindeloopen, waar hij reeds in 1810 is gestorven.

In 1805 had men dus in de „grootte school, in welke geen onderwijs wordt gegeven aan eerstbeginnenden,” (daarvoor zorgde collega Van den Akker) een nieuwen schoolmeester noodig. Een oproep werd geplaatst met uitzicht op wel f 500 tractament, zeer zeker een aantrekkelijk inkomen voor een schoolmeester in 1805.

E.

B.

STAVOREN.

II.

In 1805 werd te Stavoren, als opvolger van den naar Hindeloopen vertrokken schoolmeester R. N. v. d. Baan, benoemd A. Baske, „laatst Schoolonderwijzer te Oosterend op Texel.”

Deze schoolmeester was met zorg gekozen, want Stavoren had met f 500 inkomen recht op een bekwaamen onderwijzer. Op het examen voor het Departementaal Schoolbestuur te Leeuwarden verwierf meester Baske dan ook „eene onbepaalde admisie”. Vele zijner collega's, die een beroep naar een of andere plaats hadden, werden slechts conditioneel geadmitteerd (voorwaardelijk toegelaten); zij moesten na een zekeren tijd bewijzen van meerdere bekwaamheid afleggen en na de wet van April 1806 moesten deze eerst nog examenen doen voor den vierden of laagsten rang. De gelukkigen met een onbepaalde admisie werden toen beschouwd als hebbende den tweeden rang. De eerste rang bleef steeds een uitzondering. Stavoren heeft echter later op het bezit van zulk een eersten ringer kunnen bogen.

Meester Baske was een waardig opvolger van zijn voorganger. In zijn tijd was er in vele scholen van een geregeld en ordelijk onderwijs nog geen sprake; vaak trof de schoolopziener in een school nog „een tierende bende, waarin de onderwijzer zich ter nauer nood verstaanbaar kon maken.”

Dit was in 1806 bij meester Baske reeds anders:

„De School van den Onderwijzer Baske verschaft bij elk bezoek toenemend vermaak. Er heerscht in dezelve al meer en meer stille, orde en werkzaamheid onder de leerlingen, terwijl alles de duidelijkste blijken draagt van alweer vermeerderd lust en ijver bij Onderwijzer en Scholieren. De Meester, zeer goed slag hebbende om kinderen door redenen en overtuiging, aanmoediging en goedkeuring te besturen, zijn lichamelijke straffen in deze school overtollig geworden. Eenige kinderen, van welke de verstgevoerden voor zeven of acht weken slechts ééne letter kenden, lezen thans met vermaak in hun vijfde boekje. Het spellen is, door middel van letterhoutjes, bijwerk en uitspanning. Op een, met verschillende bewegelijke schijven voorzien, leerbord, leeren de kinderen dadelijk enkele syllaben (lettergrepen en woordjes) lezen.”

Bij een later bezoek vond de schoolopziener de werkzaamheid en met deze den lust al weder toegenomen. „Sommigen zag hij een brief schrijven over hetgeen zij gelezen hadden, en anderen woorden uit het hoofd schrijven; die nog niet konden lezen, deden

dit met de letterhoutjes, en weder anderen maakten getallen met cijferhoutjes.”

Het leerbord met „bewegelijke schijven” was waarschijnlijk het „letterrad van Nieuwold.”

Dit was een verticaal draaibaar bord, met enkele en dubbele medeklinkers op den rand. Terzijde van het bord was door het inschuiven van drie schuiflatjes b.v. voorgesteld: o o s. De onderwijzer draaide nu het bord rond tot b.v. de letter d voor den klank o o s kwam en de leerlingen lezen d o o s, met r werd dit natuurlijk r o o s, met b b o o s, enz.

Zoo'n letterrad werd meestal door den onderwijzer zelf of een timmerman nageemaakt en zodoende kwamen er verschillende „verbeteringen”. Zoo bestonden er met twee of drie draaibare schijven, de randen vol letters en kleine woordjes, die naast elkaar de verlangde verbindingen vormden: zeer zeker was deze manier wel geschikt, om de aandacht der kleinen te trekken.

In December van het jaar 1806 besloot men een openbaar examen te houden. Op deze wijze bracht men het volk op de hoogte van de heilzame verbeteringen in het onderwijs. Prijzen werden aangekocht en niets werd nagelaten, om het examen „plechtig en indrukwekkend” te maken.

Den dag vóór Sinterklaas van het jaar 1806 ging de schoolopziener met het Gemeentebestuur naar de Kerk der Hervormden, waar de beide onderwijzers met hunne scholieren en vele aanschouwers reeds bijeen verzameld waren. Men maakte de gansche handeling zoo veel mogelijk plechtig en zonder ophief. Alles, en zoo ook de te dier gelegenheid door den Schoolopziener gedane aanspraken, deden ouders en kinderen gevoelen, dat er thans, ten aanzien van de laatste, eene openlijke en statelijke rekenschap zou gevorderd worden van hun gedrag en vorderingen, en van het gebruik, hetwelk zij van het onderwijs gemaakt hadden.

Het geheele onderzoek was onverwacht, en voor dat zulks door den Schoolopziener in de Kerk werd opgegeven, was het en aan de onderwijzers en aan de Leerlingen onbekend, wat er zou gevraagd worden.”

De besten en knapsten kregen natuurlijk een prijs, maar ook zij, „die door geheel hun gedrag, waarvan vlijt en werkzaamheid als een gedeelte beschouwd werd, volgens de aantekeningen der Onderwijzers, steeds uitblonken, kregen geschenken ter aanmoediging. Het gebeurde, dat min gevorderden om hunne vlijt en braafheid zoodanig geschenk kregen, terwijl meer gevorderden, wien dit duidelijk werd te kennen gegeven, voorbij gegaan werden. Een der Leden van het Gemeentebestuur gaf daarvan, in het voorbijgaan van zijn eigen zoon en het loewijzen van de aanmoediging aan eenen behoeftigen, een loffelijk en aandoenlijk voorbeeld.

In het bijzonder trof het, dat verschillende weeskinderen en andere armen-kinderen, boven kinderen van meer gegoeden, beschonken werden.”

Vooral de leerlingen van meester Baske sloegen een goed figuur.

Over de scholieren van meester Van den Akker wordt in dit rapport, waaruit we bovenstaande regels aanhaalden, weinig gerept, als zijnde ongeschikt voor de reclame van het onderwijs.

Het zal dan ook niemand verwonderen, dat dat den 5den Januari 1807 „op eene voordragt van den Schoolopziener, aan den verdienstelijken onderwijzer A. Baske, uit aanmerking van zijn uitstekend karakter, onberispelijk gedrag en Schoolonderwijs, vanwege het Departementaal Schoolbestuur, als een blijk van deszelfs genoegen en ten spoorstage om aldus voort te gaan, ter hand te stellen het werk van den Heere J. Scheltema, genoemd het Staatkundig Nederland, met de daarbij behoorende Biographische Kaart”.

Dit beteekende voor meester Baske een waardevol geschenk en een bijzondere onderscheiding.

Voor zulk een man was echter de vervallen stad Stavoren geen standplaats: in Mei van het jaar 1807 werd Adriaan Baske benoemd in de Stadsschool te Haarlem, waardoor de eerste school te Stavoren weder vacant was. In de aankondiging der vacature werd vermeld: „Men wacht desaangaande nadere berigten”, want Schoolopziener Z. W. C. A. Visser had nieuwe plannen, natuurlijk tot heil van het schoolwezen.

E.

B.

STAVOREN.

III.

In Mei 1807 vertrok meester Baske naar Haarlem en Schoolopziener H. W. C. A. Visser greep deze gelegenheid aan, om het onderwijs in de oude stad Stavoren tot hogere volmaking te brengen.

Nog altijd bestonden hier twee scholen: de 1ste school was nu vacant. In de tweede school werkte meester G. v.d. Akker. Dit was een oud man, die alle nieuwigheden, door de schoolopziener op hoog gezag ingevoerd, niet kon verwerken. Hem was dan ook slechts, laten we zeggen, 't voorbereidend onderwijs toevertrouwd: het leeren der letters, en wel 't lezen en schrijven er van, benevens het tellen. Hiermee ging in de school van meester V.d. Akker een paar jaar heen en wanneer de leerlingen ten langen leste die moeilijkheden waren doorgeworfeld, gingen ze over naar de 1ste school, teneinde verder de wetenschap te doorgronden.

Voor vele kinderen was echter het voorbereidend onderwijs tevens eindonderwijs: leerplicht bestond nog niet, zoomin als verbod van kinderarbeid. In „den goeden ouden tijd” miste men deze zegeningen der hedendaagsche sociale politiek.

Op aandrang van den schoolopziener legde de oude G. van den Akker vrijwillig zijn post neer in Meimaand van het jaar 1807, terwijl hij door de inkomsten van een ander hem toegedeugd baantje, voor broodsgebrek bleef bespaard.

„Ook de tweede school alhier is vacant geworden door den vrijwilligen afstand van G. van den Akker, die met eenen anderen post begunstigd werd; zullende echter deze school provisioneel blijven stil staan en de leerlingen der beide scholen, welke onderwijs begeeren, provisioneel onderwezen worden in de School van A. Baske, door den ijverigen en braven H. Reidsma, huisonderwijzer te Sneek”.

Deze Reidsma, die dus tijdelijk onderwijs moest geven aan alle kinderen van Stavoren, was toen 22 jaar oud: den 15 Juli 1807 behaalde hij voor de Commissie van Onderwijs in Friesland zijn 3den rang van onderwijzer.

Deze H. Reidsma werd het volgende jaar benoemd tot vast onderwijzer te IJsbrechtum.

De bedoeling van den Schoolopziener was, beide scholen te Stavoren, de 1ste en de 2de tot één groote school te combineeren. Ds. H. W. C. A. Visser van Warns, zag heel goed in, dat „versnippering” van het onderwijs geen vooruitgang was. In dat opzicht denken vele dominé's thans anders!

In de Juli-aflevering der Bijdragen betrekkelijk het schoolwezen lezen we: „Stavoren. De beide scholen dezer stad zijn vacant. Waarschijnlijk zullen dezelve worden ineen-gesmolten. Men verwacht nadere berigten.”

Het nadere bericht kwam in Februari 1808.

„Bij besluit van Zijne Excellentie den Heere Minister tot de Binnenlandsche Zaken van den 17 July 1807 zijn de eerste en tweede school dezer stad gecombineerd en het tractement gesteld op f 300, behalve nog hetgeen voor het waarnemen van het orgel gegeven wordt, bij aldien de te beroepene onderwijzer dit kán bedienen en hetgeen alsdan door de Kerkvoogden der Hervormde Gemeente waarschijnlijk daarbij gevoegd zal worden. Bovendien heeft hij vrije hui-zing en tuin. Volgens een bij den Heere Land—Drost ter approbatie ingezonden Reglement, ontvangt de Onderwijzer, voor ieder kind hetgeen op zijne dag- en avond-school gaat, alle vierendeelsjaren 15 stuivers uit handen van het Gemeentebestuur, inplaats van de schoolpenningen van de ouders. Op beide scholen kwamen voorheen ruim 100 kinderen. Het is te verwachten, dat dit getal door het bovengemeld Reglement aanmerkelijk zal toenemen. Hij geeft bovendien alle avonden één uur onderwijs aan de kinderen, die in het Stads Werkhuis gaan en ontvangt daarvoor op gelijke wijze alle vierendeels jaren 6 stuivers. Hij is verplicht eenen Ondermeester ten zijnen koste te houden waartoe echter, gemakkelijker dan elders, de gelegenheid zal zijn. Hij moet onderwijs in de Zeevaartkunde kunnen geven en zoo mogelijk het orgel verstaan. Er wordt een getuigschrift van den eersten of tweeden rang vereischt.”

Ondertusschen vertrok H. Reidsma, die, nu er tenminste den 2den rang vereischt werd, nooit kans had, finaal te worden aangesteld, eerst naar Itens en toen naar IJsbrechtum. Hierdoor bleef het onderwijs te Stavoren „stille staan”: weken, ja, maanden lang. Eindelijk werd na een vergelijkend examen op 16 Mei 1808 „met eenparigheid beroepen, na gehouden vriendelijk overleg met den Schoolopziener Rudolf van der Pijl, eerste secondant in het Instituut van den Heer Batenburg te Culemborg”.

Edoch deze Van der Pijl bedankte. Een nieuw vergelijkend examen was noodig. Thans werd benoemd J. Westendorp, een jonge man van 25 jaren, bezittende den 2den rang. Deze vond bij zijn intrede een verwaarloosde school, zooals te begrijpen valt. Vastberaden pakte de jonge Westendorp de zaken aan zoodat de schoolopziener in November van hetzelfde jaar onderstaand rapport dezer school gaf:

„November 1808. De gecombineerde school werd vervuld door J. Westendorp, tot dusver eerste onderwijzer in een der stads scholen te Amsterdam. Zijne kunde, ijver en onbevooroordeeld verstand doen alle goeds hopen. De school door lang stilstaan geheel verwaarloosd, behoefde eene geheele reforme, en de Schoolopziener geloofde deze veilig van hem te móogen verwachten. In zijne School, die de Schoolopziener voor vijf weken toen hii eerst begonnen was, bezocht had, vond hij voor een paar dagen in lezen en schrijven, zoowel als in eene geregelde orde reeds zichtbare vorderingen. Bovenal was het onmerkeliik, dat kinderen, die toen nog geene letter konden, nu, door middel van letterhouties niet alleen alle letters kenden, maar reeds vrij moeilijke en zamengestelde woorden zamenvoegden en spelden, welk werk vijf weken te voren voor Onderwijzer en Leerlingen beiden vreemd was”.

En in de volgende maand, December 1808, vond men in de Bijdragen als „nieuwsberigt”: „In de Scholen van Stavoren, Koudum en Mellworm, zijn kachels ter verwarming der Schoolvertrekken verzorgd, gelijk mede in de School te Parso, waar dezelve door de goedheid van den Heer Conzocieter, predikant bij de Hervormden, aldaar verzorgd is”.

Hier werden dus de open haardvuren in de school door kachels vervangen!

E.

R.

in Friesland.

Algemeene Bepalingen voor het lagere Schoolwezen van de Stad Stavoren van 1808.

I.

„Had men het genoegen in den zomer van 1807 voor een gedeelte der Scholen van het derde District in het Departement Vriesland, behoorende onder Hemelumer Oldephart en Noordwolde, de nuttigste Bepalingen, Schoolorde, Schoolwetten en Leefregelen te zien vaststellen, welke, gelijk naderhand gebleken is, de goedkeuring van kundige Scholen Kindervrienden hebben weggedragen, het strekte ons tot geen gering genoegen sedert te vernemen, dat gelijke Bepalingen, Schoolorde en Schoolwetten, in den winter van 1807, voor een ander gedeelte der Scholen van hetzelfde District, behoorende onder Gaasterland, en in de maand Maart 1808 voor de Stad Stavoren, werden aangenomen en vastgesteld, wanneer dan het uitzigt meer en

meer geopend en gevestigd werd, dat de heilzaamheid dezer verordeningen, welke al reeds in het eerstgenoemde gedeelte van dit Schooldistrict zoo zichtbaar is, zich, met het meer algemeen worden dezer Schoolinrichtingen tevens al meer zal uitbreiden tot tastbaar nut niet alleen der Schooljeugd, maar ook tot aanmerkelijk voordeel voor de Schoolonderwijzers, die zeker bij zoodanige bepalingen in velerlei opzigten zeer groot belang vinden, om hetwelk te doorzien, het genoeg zal zijn te doen opmerken, eensdeels, dat daar, waar zulke Bepalingen in werking zijn, de afhankelijkheid der Onderwijzers van de Ouders ten eenemale ophoud, en anderdeels, dat hun inkomen er aanzienlijk door vergroot wordt”.

Met dezen langen zin meende schoolopziener H. W. C. A. Visser ouders en onderwijzers te overtuigen van de heilzaamheid der schoolbepalingen. Zeer zeker hebben deze bepalingen een eind gemaakt aan vele verkeerde toestanden en den weg geopend voor een meer geregelde ontwikkeling van het schoolwezen.

We zullen de Algemeene Bepalingen, voor

zoover ze ons belangrijk voorkomen, de revue laten passeeren.

„Art. 1. Niemand zal den post van Schoolonderwijzer binnen deze Stad mogen hebben, dan die denzelven in eigen persoon waarneemt; zullende het houden van eenen Ondermeester hem van deze verplichting geenszins ontslaan, en blijvende hij, in dit geval, zelve verantwoordelijk voor alles, wat zijne School aangaat”.

Door dit artikel werd mogelijk gemaakt, althans binnen de stad Stavoren, dat onderwijzers het eigenlijke schoolwerk lieten doen door kweekelingen en ondermeesters, terwijl zij zelve hun tijd besteedden aan werkzaamheden buiten de school, zooals bijv. de schoolmeester van Oenkerk, W. S. Nieuwenhuis, die zelden in de school kwam, doch de post van gaarder of ontvanger bekleedde. In 1822 werd hij, toen van rijkswege de gecombineerde posten van onderwijzer-ontvanger verboden was, ontvanger te Termaard.

En dat sommige schoolmeesters meenden, dat, wanneer ze een ondermeester hadden aangesteld, ze verder van lesgeven ontheven waren, vertelt ons de schoolgeschiedenis van

Twijzel, waar nog in 1842 meester J. R. Kuipers het werk over liet aan den ondermeester Teitsma en ontspanning zocht in meer gezonden tuinarbeid. Hij werd echter door schoolopziener H. Nieuwbuur Ferf verrast, die hem geducht onder handen nam en hem naderhand nog dit briefje stuurde.

„Bij mijn laatste schoolbezoek vond ik U tot mijn diep leedwezen niet op uwven post, maar ijverig bezig met het schoffelen van de groote boonen in uwven tuin. Ik kan mij geen denkbeeld maken van de onbeschaamdheid van eenen onderwijzer, die in het gezigt van zijn Predikant en voor het oog van alle zijne dorpsgenooten openlijk aan den straatweg stond te werken en zich dus aan zulk een aanhoudend pligtverzuim durfde schuldig maken.

Ik vraag U daarom voor het oog des Alwetenden en op uw eigen geweten of gij kunt verantwoordten, die uwe groote boonen hooger schat dan de menigte der onsterfelijke zielen, aan uwe zorgen toevertrouwd? En of gij niet schrikt en beeft, op dat ontzettend woord in den dag der vergelding, dat de regtvaardige Regter D zal moeten toespre-

ken:

Wee U, gij luie dienstknecht. Math. 25 : 26”.

In Stavoren was het na 1808 niet meer noodig, luie diensknachten bij het onderwijs met bijbelteksten tot de orde te roepen: artikel 1 sprak duidelijk genoeg.

„Art. 4. Er zal in deze Stad ééne bijzondere School der 2e Klasse kunnen zijn, benevens ééne Vrouwenschool”.

Een bijzondere School der 2e Klasse was „éene zoodanige, die, zonder eenigerhande vasten onderstand of bezoldiging, haar onderstand geheel en al vinden (moest) uit het provenue van de Schoolgelden en Kostpenningen der af- en aankomende leerlingen”, een soort kostschool dus voor meergegoeden.

En een Vrouwenschool of Maitressenschool was een school als meester Van den Akker had gehad, een school van voorbereidend onderwijs, een soort bewaarschool: de maitresse moest echter een Bewijs van Algemeene Toelating tot het onderwijs bezitten. Meer dan voorbereidend onderwijs mocht de gediplomeerde maitresse echter niet geven.

„In de Vrouwenschool zullen geen leerlingen boven de 6 jaren mogen zijn, ver-

beurende zij (de Maitresse) voor ieder kind boven de 6 jaren het dubbele schoolgeld, ten voordeele van het Stedelijk Schoolfonds (art. 5).”

Niet de ouders, die een kind te lang naar de bewaarschool stuurden, werden gestraft, maar de maitresse, die de baten trok.

Over het Schoolgeld den volgenden keer.

E.

B.

Reglement van Schoolorde voor de Scholen der Stad Stavoren van 1808.

Volgens dit reglement werden in de scholen der stad Stavoren elken dag drie schooltijden gegeven, van 9 tot 11, van 1 tot 3 en van 4 tot half 6, terwijl art. 4 voorzorg in 't onderwijs aan de kinderen, die werkzaam waren in de stadsspinbaan.

's Avonds van zes tot zeven uur wordt door den Onderwijzer afzonderlijk onderwijs gegeven aan de kinderen, die in de spinbaan gaan.

Art. 5. De Onderwijzer zal zorgen, dat hij voor schooltijd in de school zij, de pennen versneden, en de schriften gereed hebbe, om vervolgens ongestoord zijn onderwijs te kunnen verrigten.

Ja, men schreef nog met ganzepennen, die door den meester zoo nu en dan moesten worden versneden.

„Art. 6. Hij zal gedurende den schooltijd zich alleen met onderwijzen bezig houden, en zonder volstreckte noodzakelijkheid zich niet uit zijne school verwijderen, en zijne school niet eerder verlaten voor dat al zijne leerlingen dezelve verlaten hebben; zullen de hij verplicht zijn om bij die gelegenheid te zorgen voor een behoorlijk, ordelijk en zedig gedrag zijner leerlingen langs den weg.

Het eerste deel van dit artikel, dat ook nog in de meeste tegenwoordige schoolverordeningen voorkomt, had in 1808 echter een

andere beteekenis dan tegenwoordig. Indien tijd kwam het meermalen voor (misschien niet binnen de stad Stavoren), dat de schoolmeester tevens ambachtsman was en zijn school tevens de werkplaats. Er zijn voorbeelden bekend, dat een schoolmeester ook na 1800 lustig zat te schoenlikken of bezembinden, terwijl zijn leerlingen hunne lessen opdreunden.

Volgens art. 6 was dit te Stavoren verboden.

En wat het laatste deel van het artikel 6 aangaat, omtrent het toezicht houden op het gedrag der leerlingen langs den weg, hier tegen zou in den tegenwoordigen tijd een storm van protesten opsteken: de schoolmeester van 1800, die vaak tevens dorpsregter of politieagent, omroeper, lantaarnopsteker, enz. was, voerde deze taak als een verlegstuk van zijn ambt!

Art. 7 tot 9 geven voorschriften voor de administratie. De schoolmeester zal wel gezorgd hebben, dat deze in orde was, aangezien een deel van zijn inkomen daarvan afhing.

De huidige schoolmeester is meer los van de administratieve paperassen.

Ook omtrent belooning en bestraffing der leerlingen gaf dit reglement voorschriften.

„Art. 14. Alle zitplaatsen worden genummerd: de Onderwijzer verdeelt wekelijks die plaatsen, overeenkomstig het gedrag, den ijver en de vorderingen van zijne leerlingen; daarbij voor oogen houdende, dat nimmer een kind, hetgeen zich die week aan een slechte daad schuldig maakte, op eene hoogere plaats komt, dan waarop hij zat, al verdiende hij zulks om zijnen ijver.

Art. 33. De Meester beïjvert zich om het gevoel van eer en schande in de harten

zijner kinderen op te wekken en dien overeenkomstig deelt hij belooningen en straffen uit, zonder tot eenige onmiddellijke lichamelijke straf over te gaan, dan in een zeer enkel geval, bij zwaar misdrijf, en niet dan na alle andere straffen vruchteloos te hebben beproefd; zullende hij in alle gevallen van dusdanige straffe en van den aard van het misdrijf nauwkeurige aantekening houden, en bij het eerstvolgend schoolbezoek van het een en ander kennis geven aan den Schoolopziener.

Lichamelijke straf achtte men dus heelmaal overbodig, zij het, dat ze voorzichtig en met allen ernst werd toegepast!

Over de manier van onderwijzen vinden we

„Art. 16. Het onderwijs wordt aan de kinderen, zonder onderscheid, op hunne zitplaatsen gegeven, niet aan het gestoelte van den Onderwijzer.”

Dus niet meer naar de oude gewoonte, waarbij de meester voor de klas in zijn catheder zat, omgeven door de teekenen zijner macht: de roede, de plak, de ijzeren kam (voor onreine hoofden!), en de leerlingen stuk voor stuk, of bij troepjes tegelijk, tot voor den troon des meesters verschenen om te spellen, te lezen of op te zeggen.

„Art. 17. Aan de kinderen zullen bestendig afwisselende bezigheden worden gegeven, opdat zij door ledigheid niet ontaarden in vadzige luiheid en daaruit voortvloeiende andere gebreken.”

Elke schooldag werd met gebed geopend en gesloten, maar zelfs voor de bewoordingen, waarin dit gebed bevat was, moest de schoolmeester de goedkeuring van den Schoolopziener hebben; geheel onafhankelijk was de schoolmeester van 1808 nog niet.

„Art. 20. Bij het begin der morgen- en einde van de namiddag-school, doet de onderwijzer zelve met luider stemme een toepasselijk en hartelijk gebed, en wekt zijne leerlingen vooraf tot eerbiedige aandacht op.

Deze gebeden worden door den Onderwijzer zelve vervaardigd en vooraf ter naziening en goedkeuring aan den Schoolopziener ingezonden, in dien verstande, dat hij van geen gebed langer dan één maand gebruik mag maken, en alzoo verplicht is om maandelijks een nieuw formulier bij den Schoolopziener in te zenden.”

Ons lijkt deze bepaling niet bevorderlijk voor de „hartelijkheid” van het gebed.

Art. 24 bepaalde de vacaties.

„Er zullen jaarlijks drie vacantiën worden gegeven, namenlijk in de kerstweek, de laatste volle week in July, en de kermisweek.”

Van een „grootte vacantie” was dus geen sprake!

Ook aan de hygiëne was gedacht:

„Art. 27. De Onderwijzer draagt zorg, dat er steeds behoorlijke warmte en frissche lucht in de school zij, en regelt zulks met verstandig overleg, naar gelang van de omstandigheden en het jaargetijde, tevens zorg dragende, dat gedurende den schooltijd in hetzelfde niet gekookt, noch gewerkt worde(!)

Art. 31. De Onderwijzer draagt zorg, dat in het schoolvertrek niet alleen de meest mogelijke reinheid en zindelijkheid heerscht en dat hij zelve hen daarin voorga, maar geeft tevens nauwkeurig acht op de zindelijkheid en ordelijke kleeding der kinderen, en tracht door alle gepaste middelen in dit opzigt hunne eergierigheid aan te kweeken en hun de noodige mate van verstandige

beredeneerde eigenliefe in te boezemen. Kinderen met afzigtelijke en besmettelijke ongemakken zullen op school niet worden toegelaten.

Art. 32. De Onderwijzer is verplicht te zorgen, dat er een behoorlijk en welgebouwd vuur een half uur voor schooltijd aan het branden zij, welk vuur zoo moet ingerigt zijn, dat het niet boven drie vierde gedeelten bij het einde van den schooltijd verteerd zij, en zullende het onverteerde des morgens en middags ter verwarming van het vertrek moeten blijven liggen. De Onderwijzer zal alle kinderen bij afdeelingen, in strenge koude, bij het vuur kunnen laten komen. Hij is verplicht het noodeloos gebruik vooral van te heete en met zoute turf voorziene stoven te weren.

Aan het slot van het reglement werd nog gewezen op de „Schoolwetten en Leefregelen, die, op bordpapier geplakt, in den school opgehangen, en om de 14 dagen door den Onderwijzer voorgelezen en verklaard worden.”

Die schoolwetten waren voorschriften, waaraan de leerlingen zich hadden te houden, zooals

„Men mag niet te laat school komen. Men moet gewasschen, gekamd en zuiver gekleed zijn.

Wanneer men iets vindt, moet men dit aan den Meester brengen.

Niemand mag van straffen zijner medeleerlingen spreken enz.”

De „Leefregelen” bestonden uit meest tweeregelige rijmpjes, zooals:

„Belooven en houden
Past jongen en ouden”.

„Heb met der ouden zwak geduld;
Hoe weet gij, wat ge eens worden zult”.

„Het kind, dat gaarne dieren plaagt
Is waardig, dat het smarten draagt”.

„Door spin en honigbij en hun verschil
van aard,
Wordt honig en vergif uit eene plant ver-
gaard”.

Stavoren leed blijkbaar toenmaals
„vergiftige” spinnert!
E.

welke werkelijk gedurende het verlopen vierendeel jaars hunne school bezocht hebben".

Inplaats van meegebrachte schoolpenningen werd dus een soort schoolbelasting ingevoerd en gelijk bij alle belastingen, werden niet alle ingezetenen over dezelfde kam geschoren.

Art. 8.

Te dien einde worden door Baljuw benevens het Gemeente-Bestuur en de Stads-Gecommitteerden, alle hoofden van huisgezinnen, ten aanzien van hun vermogen verdeeld in vier klassen.

De eerste of hoogste klasse betaalt alle vierendeel jaren f 1: 4 (stuivers): 0.
De tweede klasse f 0: 18: 0
De derde klasse f 0: 12: 0
De vierde klasse f 0: 6: 0

Art. 9.

Zulke hoofden van huisgezinnen, welke 3 of meer kinderen beneden de 16 jaren hebben, betalen een derde verhooging boven de taux der klasse, waarin zij vallen.

Art. 10.

Zulke hoofden van huisgezinnen, welke geene of reeds getrouwde kinderen hebben, betalen een derde minder dan de taux der klasse, waarin zij vallen.

Art. 11.

Zij, welke minvermogen zijn, worden, op vertoond bewijs daarvan, ontslagen van deze Contributie, welke alsdan voor twee derde betaald door dien Armenstaat, tot wiens laste zij, ingevolge van onderhoud, zouden komen te vervallen, of dadelijk vervallen zijn.

Art. 12.

Ingevalle zij echter hunne kinderen niet op de dagschool, of boven de 12 jaren zijnde, op de avond- en Zondagsschool zenden, staat het aan geenen Armenstaat vrij om direct of indirect aan zoodanige ouderen eenige ondersteuning te geven.

Art. 13.

Zoodanige kinderen zullen zonder speciale vergunning van Baljuw en Gemeente-Bestuur de school niet mogen verlaten, tenzij het vooraf uit een schriftelijk bewijs van den Schoolopziener gebleken zij, dat zij in het lezen, schrijven en de eerste beginselen van de rekenkunde, tot den regel van drieën ingesloten, genoegzaam geoefend zijn".

Voor kinderen van onvermogenen was dus een zekere leerplicht ingesteld, welke men de neergegoeden nog niet durfde opleggen.

Voor kinderen, die werkzaam waren in de Stads spinbaan, want wettten op kinderarbeid bestonden nog niet, waren twee artikelen toegevoegd.

Art. 14.

Het bovengemeld 13 art. is ook van volle kracht op die kinderen toepasselijk, welke in de Stads spinbaan gaan.

Art. 15.

Ten einde echter deze niet van hunne dagelijkse werkzaamheden af te houden, is de Onderwijzer verplicht om voor deze kinderen 's avonds van 6 tot 7 uur eene afzonderlijke school te houden; wordende mits dezen den Directeur der Stads spinbaan aanbevolen, om de meest gepaste maatregelen te nemen, ten einde alle deze kinderen geregeld dit onderwijs te doen genieten.

De schoolmeester kan zijn inkomen nog vergrooten, wanneer hij een kweekeling opleidt tot „het gewichtig ambt van onderwijzer der jeugd".

Art. 19.

Baljuw benevens het Gemeentebestuur, behouden zich voor, om aan den Onderwijzer,

wanneer hij eenen daartoe geschikt en genegen en in Stavoren geboortigen leerling, tot Schoolonderwijzer aankweekt, zoodat hij eene Acte van algemeene toelating van dien derden rang ontvangt, eene buitengewone belooning te geven, zijnde de Onderwijzer in dat geval verplicht van zoodanigen leerling aangave te doen bij den Schoolopziener van het District.

Ook was de schoolonderwijzer verplicht een Zondagsschool te houden. Hieronder verstond men echter heel iets anders dan wat wij tegenwoordig een Zondagsschool noemen: de bedoeling was, aan de rijpere jeugd vooral gelegenheid te geven zich in de schoolwetenschappen te bekwamen.

Art. 22.

De Schoolonderwijzer houdt, daartoe in de gelegenheid zijnde, en zich ten genoegzaam aantal leerlingen aanbiedende, elken Zondag na het einde van den Godsdienst, op een daartoe convenabelst uur, school, waarop aan hen, die boven de 12 jaren oud zijn, onderwijs gegeven wordt, teneinde alzoo het op de dagscholen aangeleerde te onderhouden; zullen zij alsdan ook in het verstandig lezen en zingen geoefend moeten worden. De bepaling van den tijd en de verdere valken van onderwijs, wordt door den Schoolopziener geregeld.

Art. 23.

Zoodra de Onderwijzer kan aantoonen een getal van 25 tot 30 leerlingen in deze Zondagsschool verzameld te hebben, ontvangt hij een boekgeschenk, of geschenk in geld ter zijner keuze.

Ook voor de leerlingen, die hun vrijen Zondag opofferden voor hunne ontwikkeling, werd daarvoor een belooning in uitzicht gesteld.

Art. 24.

Zoodanige leerlingen, welke deze Zondagsscholen en dagscholen getrouw bezocht hebben, ontvangen een vereerd getuigschrift, waarbij zij in 't bijzonder tot zoodanige bedieningen, welke in de stad gevonden worden, bij een goed gedrag, ten ernstigste worden aanbevolen en bevoegd verklaard.

Ook de verwarming van het schoollokaal bleef niet langer afhankelijk van de door de leerlingen meegebrachte brandstof;

Art. 29.

Jaardijks zal voor het begin van den winter en uiterlijk voor het begin van October, aan den Onderwijzer drie schouw beste lange zwarte turf gegeven worden: worden de het mits dezen aan den Onderwijzer wel expres geïnterdiceerd (= verboden), op poene van drie Carolus gulden, telkens, om daarvan eenig ander gebruik te maken, dan ter verwarming zijner leerlingen, daarover eenige spijs gedurende den schooldag te bereiden, een niet genoegzaam vuur daarvan in zijn school te branden, of eenige verdere toelagen tot verwarming der leerlingen, van hen of derzelver ouders te ontvangen.

Voor den meester werd nog een „Reglement van Schoolorde" opgemaakt, waarover een volgenden keer.

E.

B.

Schoolbepalingen van Stavoren 1808.

II.

Tot de baten van den Schoolmeester behoorden oorspronkelijk ook de schoolpenningen of schoolgelden. Deze werden in den beginne door de leerlingen mee naar school genomen en door den meester opgehaald. Meestal bedroegen die schoolpenningen 5 cent per week en ook wel een „schelling in elk vierendeel jaars".

Wie geen stuiver kon of wou betalen bleef verstoken van het onderwijs: wel verschafte de meester somtijds crediet maar dit gaf aanleiding tot zeer onplezierige toestanden.

Art. 6 van de Algem. Bepalingen maakte aan deze toestanden binnen de stad Stavoren een einde: „Alle hoofden van huisgezinnen, zonder eenig onderscheid, betalen schoolgeld in maniere als volgt.

Art. 7.

De Onderwijzer en de Maitresse ontvangen voortaan geen schoolgeld, onder welken naam ook, van de ouders, wier kinderen hunne school bezoeken, maar krijgen zulks op eene, alle vierendeel jaren ingeleverde, lijst hunner schoolkinderen aan Baljuw benevens het Gemeente-Bestuur, voor die kinderen,